

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון של"ה, פר' משפטים תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

לקח בטעות ארגז כלים

ריפוי ושבת בזמן הזה

בגמרא נתבאר באופן כללי שאין גובים נזקי אדם באדם, והראשונים נחלקו האם בתשלומי ריפוי ושבת כן עושים שליחותם ודנים גם בזמן הזה. דעת הרמב"ם (סנהדרין פרק ה הלכה י) שגובים אותו, והביא שכך הורו הגאונים ואמרו שכך נהגו בכל יום לגבות שבת וריפוי בבבל, וטעמם שהרי הם נזקים שכיחים וגם יש בהם חסרון כיס, ודווקא צער ובושת שאין בהם חסרון כיס אין דנים. אבל הרי"ף (בבא קמא ל:) והרא"ש (שם פרק ח סימן ב) כתבו סתם שאין גובים נזקי אדם באדם, ומשמע בכל נזקי אדם באדם, אף שיש בהם חסרון כיס, לא עושים שליחותם, שאם לא כן בוודאי היה להם לפרש שריפוי ושבת חייבים.

הטור (סימן א) הביא מחלוקת זו, וגם הביא את דברי הרי"ף (שם) שמנהג שתי ישיבות במקרה שאדם מתחייב לחברו בדיני קנסות שאין דנים בהם כשאין סמוכים, שמנדים את בעל הדין עד שיפייס את חברו, אולם רבינו תם אמר שאם אנו מנדים את מי שלא משלם בעצמו, אנו בעצם כופים אותו לשלם, והרי אין דנים דינים אלו בבבל, ולכך כתב הרא"ש (שם) שבוודאי כוונת הרי"ף רק מצד תקנת הגאונים ולמיגדר מילתא ולא מעיקר הדין.

בשולחן ערוך (חושן משפט סימן א סעיף ב) פסק כשיטת הרמב"ם ששבת וריפוי גובים גם דיינים שאינם סמוכים בארץ ישראל. וראה בבית יוסף (שם) שנימק כי מאחר שהרמב"ם כתב במפורש שגובים, והרי"ף והרא"ש לא כתבו במפורש שאין גובים אלא רק מדייק לשונם למדו כך, הלכה כהרמב"ם. הרמ"א הביא את דעת הטור בשם הרא"ש שיש אומרים שאף ריפוי ושבת אין דנים, וכתב שגם הוא לא ראה שבתי הדין נוהגים לדקדק לשלם את כל החיוב של ריפוי ושבת, אלא שכופים את החובל לפייס את הנחבל כפי הנראה ראוי לדיינים כדין תקנת הישיבות לנדות את

שעלו עם משה למרגלות הר סיני, ולפניהם היינו לפני השבעים הזקנים, שכשם שהם היו סמוכים על ידי משה ולכך נקראו 'אלהים' כמו שנאמר (שמות כא ו) 'הגישו אדוניו אל האלהים', 'עד האלהים יבוא דברי שניהם' (שם כב ט), כן נמסרו כל המשפטים לדיינים הסמוכים איש מפי איש עד משה רבינו, והם הנקראים 'אלהים'.

ומקשה הגמרא (שם), אם כן כיצד אנו דנים בבבל והרי הדיינים שבבבל אינם סמוכים, ומיישבת שדייני בבל דנים רק בשליחות דייני ארץ ישראל הסמוכים, ומסיימת הגמרא שהשליחות נעשית רק בדיני תורה המצויים שאין אפשר שלא לדונם, ולא במילתא דלא שכיחא.

בגמרא (בבא קמא פד.) מבואר שנוזקי שור באדם דנים גם בבבל אף שאין שם בית דין סמוכים. אבל נזקי אדם באדם אין גובים בבבל בגלל שאין בית דין סמוכים.

והגמרא מסבירה שעושים שליחותם רק בדברים שהם גם שכיחים וגם שיש בהם חסרון כיס, אבל בדברים שכיחים שאין בהם חסרון כיס, או בדברים לא שכיחים שיש בהם חסרון כיס לא עושים שליחות בית הדין של ארץ ישראל. לכן בנזקי אדם באדם, אף שיש בהם חסרון כיס, כיון שאינם שכיחים לא עושים שליחות, ובושת אף שהוא נזק שכיח, כיון שאין בו חסרון כיס אין עושים את שליחות דייני ארץ ישראל.

תשלומי שבת

על אדם שהזיק אדם אחר, נאמר בתורה (שמות כא, יט) 'רק שבתו יתן ורפא ירפא', ופירשו חכמים (בבא קמא פג:) שהמזיק אדם וגורם לו שלא יוכל לעסוק במלאכתו ולהרוויח, חייב לשלם לו את ההפסד שנגרם לו בגלל המכה שמנעה ממנו לעבוד. כך גם נפסק להלכה (סימן תכ סעיף יא) שמי שהכניס ונעל את חברו בחדר וגרם לו להתבטל ממלאכתו, חייב לשלם לו את הפסד השכר של אותו יום.

מעשה שהיה בבית הכנסת "היכל יצחק" בניו ג'רזי, שם התקיימו עבודות שיפוץ קלות לקראת חג הפסח. ר' שלמה זאב פרידמן, אברך מחשובי הקהילה ובעל חסד ידוע, השאיל את ארגז הכלים שלו לטובת השיפוץ. בסיום יום העבודה, כשחזר ר' שלמה זאב לקחת את ארגז הכלים, לא שם לב שנטל בטעות ארגז דומה השייך לר' יחזקאל פינקלשטיין, שיפוצניק מוכר בקהילה.

למחרת בבוקר, בעוד ר' שלמה זאב נסע לחתונת בן אחותו בכני ברק, התקשר אליו ר' יחזקאל בבהילות. כשיחה התברר כי בארגז שנלקח בטעות הייתה מקדחה מקצועית מדגם Bosch החדש, וכן כלי עבודה יקרי ערך נוספים החיוניים לעבודתו היומיומית. ר' יחזקאל, שהיה אמור להתחיל באותו יום פרויקט שיפוצים דחוף בדירה בקומה החמישית, נאלץ לבטל את יום העבודה בשל העדר כליו.

בשובו של ר' שלמה זאב לעיר בשעות הערב, ניגש אליו ר' יחזקאל וביקש פיצוי בסך אלף דולר עבור יום העבודה שהפסיד, בטענה שהנזק נגרם בשל טעותו של ר' שלמה זאב.

השניים פנו לברר את ההלכה: האם ר' שלמה זאב חייב לפצות את ר' יחזקאל על הפסד יום העבודה? והאם העובדה שלקחת הארגז הייתה בטעות, וכן שר' שלמה זאב לא היה בעיר ולא יכול היה להחזיר את הכלים מיד כשהתגלתה הטעות, משפיעה על חיוב התשלום?

תשובה

סמכות הדיינים שאינם סמוכים בזמנינו

פרשת משפטים פותחת 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', ופירשה הגמרא (גיטין פח:): 'לפניהם ולא לפני הדיוטות'. וביאר רש"י (שם) שפסוק נאמר על שבעים הזקנים

המזיק עד שיפייס את הניזוק בממון כפי שייראה לבית דין.

תפיסה

כאמור בזמן הזה שאין דינים סמוכים, פסק הרמ"א שאין גובים ריפוי ושבית כחיוב גמור, רק שבית דין כופים לפייס את הניזוק כראות עיניהם. אמנם אם הניזוק תפס את כל דמים החוב אין מוציאים מידו, וכמבואר בגמרא (ב"ק פד.) שרבא דן על גובה החיוב בשור שלעס יד של תינוק, ונשאל רבא שהרי אין גובים שור דאזיק אדם בכבל,

ועל מה שדימו הר"י והרא"ש נועל ביתו למבטל כיסו, תמה המחנה אפרים שהרי יש לחלק כי אין וודאות שיוכל להשכרה הנזק הוא ברור, ובברי הזיקא חייבים אפילו כאשר הנזק הוא רק בדרך של גרמי, וכמבואר בבעל הבית שבטל את הפועלים והפסיד מהם את מלאכת יומם שחייב לשלם.

והשיב שהוא דן בזה כדי שאם אבי התינוק יתפוס מיד בעל השור, ידעו כמה מותר לו לתפוס.

וכעין זה מצאנו (ב"ק טו:) גם לגבי חיובי קנסות שגם אותם אין גובים בכבל, אבל אם תפס אין מוציאים מידו. דעת הרמ"ה (רא"ש ב"ק פרק א סימן כ) שהתפיסה מועילה מצד תקנה שהניזוק לא יפסד, ואילו דעת הרא"ש (שם) שהתפיסה היא מעיקר הדין, שהרי יש לו חוב רק שאין לו דין שידון לו זאת בכבל, 'ועביד איניש דינא לנפשיה' כמבואר בגמרא (ב"ק כח. שו"ע חושן משפט סימן ד), ולכן הגם שדייני בכבל אינם יכולים לכפות את המזיק לשלם, הניזוק בעצמו כן יכול לתפוס. וכן נפסק בשו"ע (חו"מ סימן א הלכה ה.).

שְׁבֵת בְּכָלִים

במקרה שלנו מדובר שלא תפס את הפועל והשביתו אלא את הכלים שלו. בגמרא (בבא קמא כו.) התבאר שדין ארבעה דברים נוהג רק באדם הניזוק ולא בממון שניזוק. ונחלקו בזה הראשונים: דעת הרמ"ה (הובא בטור סימן שסג) שהנועל ביתו של חברו ומנעו מלהשכירו חייב לשלם לו, ודעת הרא"ש (בבא קמא פרק ב סימן ו) שאם לא דר בו הנועל אינו צריך לשלם לו. להלכה כתב הרמ"א (שם סעיף ו) שפטור מלשלם לו.

דעת המחנה אפרים

במחנה אפרים (גזילה סימן יא) דן במקרה של ראובן שהביא יורה שלו לבית שמעון כדי להרתיח לשמעון מי משרת צימוקים או שמרי יין במזקקה, ואחר

שגמר ראובן את מלאכתו רצה להוציא את היורה כדי לעבוד במקום אחר, ושמעון לא הניחו ונעל את הדלת, ובכך הפסיד ראובן מלהרוויח.

המחנה אפרים מביא על כך את מחלוקת הראשונים במי שנעל את בית חברו העומד להשכרה, דעת ר"י שפטור כי זה דומה למבטל כיסו של חברו שפטור, ודעת הר"ף והרמ"ה לחייב כי הוא מחסיר לחבירו, ודעת הרא"ש לפטור כדעת ר"י באופן שרק מנע מחבירו להרוויח, אך אם גם נכנס לגור שם חייב, שהרי אכל חסרונו של חברו.

ועל מה שדימו הר"י והרא"ש נועל ביתו למבטל כיסו, תמה המחנה אפרים שהרי יש לחלק כי אין וודאות שיוכל להרוויח מהמעות שבידו, בעוד שבדירה להשכרה הנזק הוא ברור, ובברי הזיקא חייבים אפילו כאשר הנזק הוא רק בדרך של גרמי, וכמבואר בבעל הבית שבטל את הפועלים והפסיד מהם את מלאכת יומם שחייב לשלם.

ושוב כתב לדחות, שאפשר שאין חייבים בדיני נזקים רק על נזקי ממון ולא על מניעת רווח, ומה שחייבים בפועלים, הוא חידוש תורה במניעת רווח מאדם שיש חיוב של 'שבת', אבל במניעת רווח מממון וכגון מדירה להשכרה פטור. והקשה על כך, שהרי מצאנו חיוב לשלם במניעת רווח של חמור למסע, וכתב לחדש שהחיוב מצד שמנע מהבעלים לחמר בחמור, ויש לחייבו שהרי זה כאילו השבית את האדם ממש ממלאכתו והרי זה שְׁבֵת גמור.

עוד כתב המחנה אפרים, כי מדברי הר"י והרא"ש משמע שאפילו לא רק נעל את בית חברו, אלא ממש הוציאו מביתו וגרם לו הוצאה של שכירת בית אחר, פטור שזה רק גרמא בנזקין. והקשה, שמאחר שהנזק ברור יש לחייב מדינא דגרמי, וכתב שאין לומר שהיות שהנזק לא בא מיד הרי הוא פטור, כי הלא בשבת חייבים לשלם הגם שהנזק הוא במניעת רווח עתידי, וכתב ליישב שהר"י והרא"ש לשיטתם שלפי שאין הנזק ניכר

בגוף הממון הרי זה נחשב למזיק בגרמא ופטור, וגם הר"ף והרמב"ם

שמחייבים הוא לשיטתם שאין תנאי שהנזק יהיה ניכר בגוף הממון.

המחנה אפרים לא הכריע בדבר, ובנו כתב בהגהה שנראה שדעתו שהדבר תלוי במחלוקת ולכך פטור שמעון מלשלם כי יכול לטעון שסובר כדעת הפוסקים. ועוד יש לדון שמכל מקום מה שחייבו הר"ף והרמב"ם היינו באופן שהוציאו בידיו מביתו וגרם לו נזק שנצרך לשכור בית אחר למגוריו, אבל כאשר רק מונע רווח במה שנעל את כלי המלאכה ויש לחייבו מדין שְׁבֵת באדם, אפשר שלכולי עלמא פטור, שהרי נפסק (סימן תכ סעיף יא) שחיוב תשלומי שְׁבֵת הוא דווקא בהזיק בידיו שתפסו ונעלו בחדר, ולא כאשר מצא אדם בחדר ונעלו, וכאן כשנעל את כליו הרי לא תפסו ונעלו בחדר אלא רק תפס את כליו ומנע את הוצאתם, וכזה אין דין שְׁבֵת. [יתכן שלזה התכוון בנו של המחנה אפרים שכתב שאפשר שכאן לכולי עלמא פטור עיי"ש].

מחלוקת אחרת מצאנו בעניין זורק מטבע של חברו לים (סימן שפו סעיף א בשולחן ערוך וסעיף ג ברמ"א) אם נחשב כדינא דגרמי וחייב או כגרמא שפטור. וכתב באמרי בינה (שו"ת סימן א) שיש לומר שכאן אף לדעת המחייבים שם, זהו משום שגרם לו הפסד ממש והפסיד את המטבע, מה שאין כן כאן שרק מנעו מלהשתכר, ואם כן יתכן שגם הם יפטרו בנידון דידן. ומבואר שאין לחייב דין שְׁבֵת כשהשבית את הכלים ממלאכתם, אף שעל ידי זה גרם לו שלא יהיה יכול להשתכר.

פטור בשוגג בארבעה דברים

יש לדון בזה מצד נוסף, שכאן הרי הנזק אירע בשוגג, ובנזקי אדם אמרו (בבא קמא כו.) שאדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער ובין ישן, אך מסקנת הגמרא שם שבארבעה דברים אינו חייב אלא רק במזיד או בשוגג הקרוב למזיד. וכך נפסק להלכה (סימן תכא סעיף ג) שבצער, ריפוי ושְׁבֵת חייב אפילו שלא בכוונה ובלבד שלא יהא אנוס אלא שוגג קרוב למזיד, מה שאין כן בנזק שחייב עליו אפילו באנוס שאדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן.

בנידון שלפנינו ר' שלמה זאב עשה את הדבר שלא בכוונה, ואף שהיה יכול לבדוק מה שנוטל, מכל מקום קשה לומר שנחשב כשוגג הקרוב למזיד, מאחר שלא ידע שיש שם עוד כלים הדומים לשלו, ומניין לו לחשוש.

